

ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΚΡΗ
ΛΕΚΤΟΡΑ Α. Β. Σ. Θ.

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 23η ΜΑΡΤΙΟΥ 1984
ΕΙΣ ΤΗΝ ΛΙΒΟΥΖΑ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΠΡΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΕΙΣΗΓΗΣΗ
ΤΟΥ ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ
κ. ΜΙΧΑΗΛ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1984

**ΜΕΡΙΚΕΣ ΑΠΟΦΕΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821**

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΚΡΗ
ΔΙΕΚΤΟΡΑ Α.Β.Σ.Θ.

ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΣΕΙΣ ΤΗΝ 25η ΜΑΡΤΙΟΥ 1984
ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

ΠΡΟΤΑΣΣΕΤΑΙ ΕΙΣΗΓΗΣΗ
ΤΟΥ ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ
κ. ΜΙΧΑΗΛ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1984

Αγαπητοί συνάδελφοι,
Αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες,
Κύριες και κύριοι

Βρισκόμαστε και πάλι μαζί για να γιορτάσουμε τη μεγάλη επέτειο της 25ης Μαρτίου 1821.

Η Γενική Συνέλευση της Ανωτάτης Βιομηχανικής Σχολής Θεσσαλονίκης δρισε το λέκτορα κ. Γεώργιο Μακρή ως ομιλητή, που θα μας αναπτύξει το θέμα:

«Μερικές απόψεις της οικονομικής πολιτικής των πρώτων Κυβερνήσεων μετά την εκανάσταση του 1821».

Θα ήθελα να αποφύγω τους παντηγυρισμούς που συνηθίζονται σε τέτοιες περιστάσεις και να εξετάσω εκείνη την πλευρά της ένδοξης αυτής περιόδου της ιστορίας μας που προσεγγίζει περισσότερο τον κύκλο των επιστημονικών ενδιαφερόντων μου.

Για συγκεκριμένη οικονομική πολιτική, δεν μπορούμε να μιλούμε από μέρους των κυβερνήσεων του υπό σχηματισμό ακόμα Ελληνικού κράτους παρά αρκετά χρόνια μετά την έκρηξη της επανάστασης του 1821 και ειδικότερα από την άνοδο στην εξουσία του Ιωάννη Καποδιστρία, το 1827, όστερα από απόφαση της Γ' Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας. Άλλα και σ' αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται παρά για στοιχειώδη οικονομική πολιτική, εφόσον κάθε είδους πιεστικά προβλήματα, όπως οι συνεχιζόμενες πολεμικές επιχειρήσεις, η καταστροφή του παραγωγικού συστήματος της χώρας, η στασιαστική διάθεση των προκρίτων και η συρροή των προσφύγων απαιτούσαν άμεσες λύσεις. Έχουμε τη γνώμη ότι θα μπορέσουμε να δώσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα μερικών πλευρών της οικονομικής πολιτικής του νεοσύστατου τότε ελληνικού κράτους αν επεκτείνουμε την περίοδο ανάλυσής μας μέχρι το τέλος περίπου του 19ου αιώνα και συγκεκριμένα μέχρι το 1893, έτος της πτώχευσης του κράτους, που κηρύχθηκε από τον Χαρ. Τρικούπη.

Πιστεύουμε ακόμη ότι προηγουμένως θα ήταν αναγκαία μια περιληπτική παρουσίαση των κυριότερων οικονομικών τάσεων στο χώρο της Ευρώπης το 19ο αιώνα και ειδικότερα αυτών που αφορούν την ελληνική πραγματικότητα και που θα μας βοηθούσαν να εντάξουμε τις συγκεκριμένες πλευρές της οικονομικής πολιτικής που θα αναπτύξουμε, στο γενικότερο πλαίσιο της πορείας της νεοελληνικής κοινωνίας, έχοντας πάντα υπόψη μας ότι η οικονομική επιστήμη σαν κοινωνική αποτελεί αναπόσπαστο μέρος μιας κοινωνίας.

Ολόκληρος ο 19ος αιώνας χαρακτηρίσθηκε από οικονομικές κρίσεις για τις ευρωπαϊκές χώρες, κρίσεις που εμφανίσθηκαν με μαθηματική σχεδόν περιοδικότητα (στην περίοδο 1815 - 1893 υπήρξαν 9 οικονομικές κρίσεις, με μεταξύ τους απόσταση περί τα 8 χρόνια κατά μέσο όρο¹). Αυτές οι

1. A. Piettre, Pensée économique et théories contemporaines, 6ème éd., Dalloz.

κρίσεις και ιδίως η «Μεγάλη Ύφεση», όπως χαρακτηρίσθηκε η οικονομική κρίση του τελευταίου τέταρτου του αιώνα αυτού, ώθησαν τις ευρωπαϊκές οικονομίες στη βαθμαία εγκατάλειψη των αρχών του φιλελευθερισμού και στην ανάπτυξη πολιτικής τόσο απομονωτισμού μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων όσο και επιβεττικής οικονομικής πολιτικής προς τις αποικίες και τις ασθενέστερες χώρες και στη δημιουργία έτσι διεθνών ζωνών πολιτικοοικονομικής επιφροής τους. Τώρα πια γίνεται συστηματική χρήση του όρου «οικονομική πολιτική» που εκδηλώθηκε αρχικά με τον «πόλεμο των δασμών». Καθώς συγχρόνως λαμβάνει χώρα και η συνδικαλιστική αφύπνιση της εργατικής τάξης στα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα, γίνεται έκδηλη η ανάγκη εξεύρεσης νέων χωρών για πιο επικερδείς τοποθετήσεις κεφαλαίων ακ' ο, τι στις μητροπόλεις όπου τα περιθώρια κέρδους περιορίζονται προσδευτικά. Αυτές ακριβώς οι τοποθετήσεις κεφαλαίων έπαιρναν συχνά τη μορφή δανείων προς τα κράτη της περιφέρειας με επαχθείς γι' αυτά εγγυήσεις και όρους, που όμως, αποτελούσαν σημαντικότατη πηγή κεφαλαίων γι' αυτά. «Βέβαια, τα κεφάλαια αυτά δεν διατέθηκαν γενικά σ' όλες ανεξαιρέτως τις εξαρτημένες χώρες, αλλά σ' εκείνες όπου υπήρχε ήδη μια ορισμένη οικονομική υποδομή, μια εγχώρια αγορά εν δυνάμει. Γι' αυτή την ειδική κατηγορία των χωρών, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, η διεθνής οικονομική ύφεση του 19ου αιώνα ενεργοποίησε σε τοπική κλίμακα μια πρώτη αξιοσημείωτη φάση εκβιομηχάνισης»². Παρ' όλα αυτά, όπως αποδειχθήκε εκ των υστέρων, ένα σημαντικό μέρος των επενδυτών ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα δεν ήταν παρά κοινοί κερδοσκόποι.

Ένα άλλο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό ήταν ο επαναπατρισμός των ελλήνων του εξωτερικού, καθώς με την άνοδο των τοπικιστικών εθνικών κινημάτων και των τάσεων απομονωτισμού στις εξαρτημένες χώρες της Ευρώπης, ο ελληνισμός των παροικών δέχθηκε ισχυρό πλήγμα. Πράγματι, οι έληνες κεφαλαιούχοι του εξωτερικού, που είχαν αναπτύξει έντονη δραστηριότητα κυρίως σαν ενδιάμεσοι ανάμεσα στο χώρο της τοπικής παραγωγής και τη διεθνή αγορά των μητροπόλεων, απειλούνταν από τον περιορισμό της διεθνούς εμπορικής δραστηριότητας και προτίμησαν κυρίως την επιστροφή και την εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο. Εκτός από το γεγονός ότι, αυτός ο επαναπατρισμός είχε σαν αποτέλεσμα την ανάδειξη του ελληνικού κράτους πια σαν κέντρο εθνικών αποφάσεων του ελληνισμού για την πραγματοποίηση της «μεγάλης ιδέας», εξασθενώντας έτσι το

2. K. Βεργόπουλος, Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα, Εξάντας, σελ. 14 και επ.

ρόλο των παροικών σ' αυτό τον τομέα, ο τρόπος επένδυσης των εκανακατριζόμενων κεφαλαίων ήταν μακριά από το να ήταν ιδιαίτερος διότι, αν θυμήθουμε ότι ήδη ακόμα από την εποχή της τουρκοκρατίας οι κύριες οικονομικές δραστηριότητες των διαφόρων πηγετικών ομάδων του έθνους ήταν, για ιστορικούς κυρίως λόγους, η έγγεια ιδιοκτησία, οι εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις, και η συμμετοχή με διάφορους τρόπους στη δημόσια διοίκηση. Εύκολα αντιλαμβανόμαστε το είδος των ιδιωτικών οικονομικών δραστηριοτήτων που επρόκειτο να εκδηλωθούν στο νεοσύνταγμα κράτος με την αυξανόμενη συγκέντρωση του διάσπαρτου δυναμικού ελληνικού παροικιακού στοιχείου μέσα στα νέα εθνικά σύνορα. Και πράγματι, μικρό μόνο μέρος της εισροής κεφαλαίων επενδύθηκε σε παραγωγικούς τομείς, ενώ η πλειοψηφία τους κατευθύνθηκε σε αγορές αστικής και γεωργικής γης, σε ανάλογες κερδοσκοπικές πράξεις, σε χρηματιστηριακή κερδοσκοπία (τότε - 1876 - ιδρύθηκε και το χρηματιστήριο της Αθήνας) και σε δανειοδοτήσεις προς το Κράτος με εξαιρετικά συμφέροντες για τους κεφαλαιούχους δρους. Είναι προφανές ότι αυτή η κατεύθυνση των οικονομικών τοποθετήσεων με χαρακτήρα κερδοσκοπικό και παρασιτικό όχι μόνο προδικαζε κατά κάποιο τρόπο το χαρακτήρα του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που επρόκειτο να ακολουθήσει η Ελλάδα, αλλά και επηρέαζε ποικιλά τις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής του νεοσύντατου κράτους που προσδιόριζε έτσι τη θέση του στην καινούργια διεθνή και εσωτερική οικονομική πραγματικότητα.

Σε ένα άλλο εκίπεδο οφείλουμε να αναφέρουμε την ανάπτυξη του «δημόσιου αστιασμού»³ στην Ελλάδα κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, δηλ. την ανάπτυξη της αστικής τάξης - που στην αρχή στις παροικίες και κατόπιν στον ελλαδικό χώρο πρωτοστάτησε στον απελευθερωτικό αγώνα και συνέλαβε στην ωρίμανση της «Μεγάλης Ιδέας» -, ανάπτυξη που έγινε όχι σ' αντιδιαστολή με το Κράτος, όπως συνέβη προηγούμενα στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, αλλά σε άμεση συσχέτιση μ' αυτό σε βαθμό που να δεχται έντονα προσδιοριστικές επιδράσεις από μέρους του. Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό προσδιόρισε και την τάση χωρισμού της κοινωνίας από το Κράτος στα τέλη του αιώνα, με την προσπάθεια δημιουργίας κοινωνικού στρώματος επιχειρηματών που θα αναλάμβαναν το έργο της οικονομικής ανάπτυξης του νέου κράτους με κύριο μοχλό τη βιομηχανική ανάπτυξη. Της τάσης αυτής του «χωρισμού», που δεν μπορούσε εξάλλου να πραγματοποιηθεί εύκολα, εκφραστής ήταν ο Χαρ. Τρικούπης. Και δεν ήταν εύκολο να πραγματοποιηθεί αυτός ο χωρισμός της ιδιωτικής κοινω-

3. Κ. Βεργόπουλος, op. cit.

νίας από το Κράτος γιατί ακριβώς στα πρώτα αυτά στάδια της οικονομικής ανδριθωσης ήταν αλαραίτητη η κρατική παρέμβαση και προστασία, πράγμα που έφερε την ελληνική κοινωνία σε μια σοβαρή αντίθεση: την προσπάθεια για ανεξαρτητοποίηση της ιδιωτικής κοινωνίας και οικονομίας από το Κράτος μέσω του Κράτους. 'Άλλωστε σ' ένα κάποιο βαθμό και η πτώχευση του 1893 ερμηνεύει, κατά τη γνώμη μας, την αντίφαση αυτή.

Με τη μέχρι τώρα ανάλυση, όπου ελπίζουμε διαφαίνονται οι βασικές προσδιοριστικές κατευθύνσεις που κυριαρχούσαν στον οικονομικό χώρο του νεοελληνικού κράτους, ύστερα από τα δραματικά και ηρωικά γεγονότα του απελευθερωτικού αγώνα, μπορούμε πιο εύκολα να εκτιμήσουμε μερικές από τις κυριότερες όψεις της οικονομικής πολιτικής που ασκήθηκε στο διάστημα μέχρι το 1983, προσπαθώντας πάντα να δώσουμε μια διαχρονική διάσταση στην ανάλυσή μας.

Στον τομέα των δημόσιων Οικονομικών, η κατάσταση κατά τα πρώτα χρόνια της επανάστασης ήταν περισσότερο από οικτρή. Οι δημόσιες πρόσδοσοι ήταν ανεπαρκείς για τη χρηματοδότηση των αναγκών του υπό σχηματισμό κράτους και απέδιδαν ελάχιστα. Οι κυριότερες απ' αυτές προέρχονταν από τα τελωνεία, το φόρο της δεκάτης, τις ενοικιάσεις των εθνικών κτημάτων, των ιχθυοτροφείων, των μύλων κλπ. Όσο για τους προϋπολογισμούς που συντάχθηκαν και παρουσιάσθηκαν στις Εθνοσυνελεύσεις είχαν καθαρά υποθετικό χαρακτήρα. Πιο αποτελεσματικές υπήρξαν οι εισφορές, εθελοντικές στο μεγαλύτερο μέρος τους, που προέρχονταν είτε από εσωτερικές, είτε από εξωτερικές πηγές. Ήταν φανερό ότι για τη συνέχιση των πολεμικών επιχειρήσεων και την αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων ήταν αναγκαία η προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό για τον οποίο όμως οι πρώτες απόπειρες ναυάγησαν επειδή δεν υπήρχε ακόμα σταθερό και αξιόπιστο ελληνικό κράτος και επειδή οι διάφοροι μεσάζοντες αποδείχτηκαν τυχοδιώκτες. Το πρώτο δάνειο υπογράφηκε στο Λονδίνο το 1824 και ήταν ονομαστικής αξίας 800.000 λιρών του οποίου όμως το ποσό, που τελικά χορηγήθηκε στην Ελλάδα, ύστερα από αφαίρεση προκαταβολικών τόκων, χρεωλυσίων και προμηθειών, δεν ήταν παρά 348.000 λίρες, δηλ. το 59% μόνο της ονομαστικής αξίας. Ακόμη πιο απογοητευτικός ήταν ο τρόπος που χρησιμόποιήθηκε και δεν ήταν άλλος από τη χρηματοδότηση προσπαθειών για άνοδο στην εξουσία, προσωπικών φιλοδοξιών και τη χρηματοδότηση συγκρούσεων μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών μονάδων. Χειρότερη ήταν η τύχη του δεύτερου δανείου που υπογράφηκε το 1825 πάλι στο Λονδίνο, αξίας 2.000.000 λιρών, από το οποίο πάλι απέμειναν μόνο 1.000.000 λίρες και χρησιμοποιήθηκαν για αγο-

ρά ομολογών του πρώτου δανείου, παραγγελίες πλοίων, από τα οποία ελάχιστα έφθασαν στην Ελλάδα, άλλες διασπαθήσεις, και τελικά μόνον 3.350 λίρες (δηλ. 0,33% της ονομαστικής αξίας) διατέθηκαν για το πολιορκημένο Μεσολόγγι. Αυτή η οικτρή εκμετάλλευση από τους ξένους δανειστές και διάφορους μεσάζοντες αλλά και από ασυνείδητους έλληνες διαχειριστές οδήγησε την ελληνική Κυβέρνηση στο να αρνηθεί την εξόφληση αυτών των δανείων μέχρι το 1875, οπότε και επήλθε ένας συμβιβασμός κεφαλαιοποίησης του χρέους.

Όταν το 1828 έφτασε στην Ελλάδα ο Ι. Καποδιστριας, που στη σύντρημη διακυβέρνησή του κατόρθωσε να θέσει βάσεις για μια οργάνωση του ελληνικού κράτους, τα δημόσια οικονομικά ήταν πάντα σε απελπιστική κατάσταση. Αμέσως έλαβε μέτρα στα πλαίσια μιας υπεράνθρωπης προσπάθειας ανόρθωσής τους, τα κυριότερα από τα οποία ήταν η κατάργηση της δεκάτης και των τελωνειακών φόρων και η σύνταξη νέων επωφελέστερων για το δημόσιο, η επικύρωση Τελωνειακού Οργανισμού και Δασμολογίου, η χρησιμοποίηση για καταναλωτικούς, κυρίως στρατιωτικούς, σκοπούς κεφαλαίων της χρηματιστηριακής Τράπεζας, που ίδρυσε, και η διατήρηση της κυριότητας του Κράτους πάνω στα αδιανέμητα ακόμη εθνικά κτήματα, πράγμα για το οποίο και κατακρίθηκε έντονα.

Επί Όθωνος το φορολογικό σύστημα βασίσθηκε κατά ένα μέρος στους άμεσους φόρους, δηλ. στη δεκάτη - που επαναφέρθηκε σεισχύ - και στην επικαρπία των εθνικών κτημάτων, συνολικά 25% των φόρων, καθώς και στους έμμεσους φόρους, δηλ. στους τελωνειακούς δασμούς, στις εξαγωγές (10%) και στις εισαγωγές (6%) ad valorem. Παρ' όλα αυτά, η κρίση των δημόσιων οικονομικών χειροτέρευε ιδίως λόγω των εξόδων του πολέμου του 1839 - 1841, και καθώς το περίφημο δάνειο ονομαστικής αξίας 640.000.000 φράγκων που συμφωνήθηκε με την εγγύηση των τριών Προστάτιδων Δυνάμεων και που απέδωσε μόνο 57.000.000 φράγκα, είχε απορροφηθεί από τις ανάγκες της δαπανηρής διοίκησης, από τα βαυαρικά στρατεύματα και τα τοκοχρεωλύσιά του, η Ελλάδα περήλθε σε αδυναμία να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της από το δάνειο αυτό και η κυβέρνηση κήρυξε το 1843 πτώχευση, με αποτέλεσμα να χάσει η χώρα την αξιοπλοΐστια της στη διεθνή αγορά κεφαλαίων.

Η καταστροφική διαχείριση των δημόσιων οικονομικών συνεχίσθηκε για μεγάλη ακόμα περίοδο, απομακρυνόμενη όλο και και περισσότερο από το πνεύμα λιτότητας, οργάνωσης και μακροπρόθεσμων προβλέψεων που χαρακτηρίζουν τη διακυβέρνηση του Ι. Καποδιστρια. Σε πεισμα δωμάς της αλόγιστης αυτής δημοσιοοικονομικής πολιτικής μεταξύ 1836 και 1875 παρατηρείται μία εξωγενούς προέλευσης αργή αλλά χαρακτηριστική οι-

κονομική πρόδοσης που οφειλόταν στη σημαντική ανάπτυξη της ναυτολίας, του διαμετακομιστικού εμπορίου και στην εγκατάσταση στην Ελλάδα πολλών ελλήνων των παροικιών.

Για πρώτη φορά, κατά την περίοδο της κυβέρνησης Χ. Τρικούπη, η δημοσιονομική πολιτική ξέφυγε από τα πλαίσια της επιδιωξης ισοσκελισμένου προϋπολογισμού και προσανατολίσθηκε προς στόχους γενικότερης εθνικοοικονομικής διάστασης. Ο Χ. Τρικούπης έχοντας συνειδητοποιήσει την ανάγκη εξασφάλισης κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, που έλλειπε εντελώς σχεδόν, και έχοντας υπόψη τα περιορισμένα συναλλαγματικά διαθέσιμα, επεδιώξει χωρίς σημαντική επιτυχία την εξασφάλιση εξωτερικής χρηματοδότησης, τουλάχιστο μέχρι το 1879, όπου η Ελλάδα έπαψε να θεωρείται αποκλεισμένη από τη διεθνή κεφαλαιαγορά. Κατά την περίοδο 1879 - 1893 όμως συνήφθησαν εννέα συνολικά δάνεια ονομαστικής αξίας 640.000.000 χρυσών φράγκων αλλά με τους βαρύτατους όρους της αγοράς παρέλαβε μόνο 465.200.000 (72,6% της ονομαστικής αξίας), και εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να πληρώνει την επιστροφή τους.

Εξάλλου, στο εσωτερικό, ο Χ. Τρικούπης με την αύξηση των εμμέσων φόρων αποθέρρυνε την κατανάλωση ενισχύοντας έτσι το κύκλωμα αποταμίευσης - επένδυσης. Για να αποφύγει όμως τυχόν πρόκληση ύφεσης, από την υψηλή έμμεση φορολογία, δημιούργησε έντονο δημοσιονομικό έλλειμμα αναπτυξιακού χαρακτήρα με την πραγματοποίηση σημαντικών δημόσιων έγων, που σε συνδυασμό με την υκοτίμηση της δραχμής το 1881, μπορούσε να αποτελέσει κίνητρο για επενδύσεις, ενισχύοντας έτσι το ρόλο της αστικής επιχειρηματικής τάξης, που ζητούσε να αναδειθεί σε ηγετική τάξη στον οικονομικό χώρο αποχωριζόμενη από τον κρατικό εναγκαλισμό. Για να προστατευθεί όμως από την οξύτατη κριτική του αντίπαλου κόμματος, που υπό τον Θ. Δηλιγιάννη επιδίωκε αντίθετους στόχους, καταπολεμώντας το χρηματικό κεφάλαιο, και που υποσχόταν συνδυασμό οικονομικής προόδου και κοινωνικής δικαιοσύνης, ενδυναμώνοντας αναγκαία το ρόλο του Κράτους, δικαιολογούσε τα αναπτυξιακά αυτά ελλείμματα με τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες.

Ακριβώς όμως οι δυσκολίες εξεύρεσης κεφαλαίων στην ευρωπαϊκή χρηματαγορά ανάγκασαν την κυβέρνηση να ακολουθήσει μια νομισματική πολιτική, σύμφωνα με την οποία επεβλέθη αναγκαστική κυκλοφορία στο νόμισμα και μια ανάλογη πιστωτική πολιτική χρηματοδότησης της οικονομίας με πληθωριστικές μέσα, που δεν ήταν άλλο παρά επιβολή αναγκαστικής αποταμίευσης.

Σημειώνουμε ότι μεταξύ 1876 και 1892 το κυκλοφορούν χαρτονόμισμα αυξήθηκε κατά 272,9%. Συγχρόνως, η εξωτερική ισοτιμία της δραχ-

μής μειωνόταν σταθερά, κράγμα που φυσιολογικά μπορεί να εξηγηθεί από δόλους τους παράγοντες που αναλύονται πιο πάνω. Μεταξύ 1880 και 1894 η δραχμή υποτιμήθηκε απέναντι του γαλλικού χρυσού φράγκου - του ισχυρού νομίσματος της εποχής - κατά 74%, γεγονός που έδρασε προστατευτικά για την εγχώρια παραγωγή, χωρίς όμως να παραβλέψουμε τις αυξανόμενες δυσκολίες που συνεπήγετο για τις εισαγωγές κεφαλαιουχικού εξόπλισμού. Παράλληλα έγινε προσπάθεια διατήρησης χαμηλού του εκποκίου πιστώσεων με σκοπό την ενθάρρυνση των επενδύσεων.

Κατά την περίοδο 1833 - 1878, το δημόσιο έλλειμμα ήταν της τάξης του 20% των συνολικών δαπανών, ενώ για την περίοδο 1879 - 1892 ανήλθε σε 32,1%. Εξάλλου υπολογίζεται γύρω στο 140% του μέσου ετήσιου εθνικού εισοδήματος⁴.

Παρ' όλη την τολμηρή θέση ως προς τις επιδιώξεις της αναπτυξιακής αυτής δημοσιονομικής πολιτικής, όπου ενσυνείδητα επιδιωκόταν το ξεπέρασμα των παραδοσιακών δομών, στις σχέσεις Κράτους και κοινωνίας προκλήθηκε το αθέλητο αλλά αναγκαστικό αποτέλεσμα της ενίσχυσης του ρόλου του Κράτους στην προσπάθεια οικονομικής ανάπτυξης, κράγμα που αν δεν ήταν αντίθετο, τουλάχιστο δεν ήταν μέσα στις επιδιώξεις του Χ. Τρικούπη. Εξάλλου, τα υπέρογκα έξοδα⁵, η υψηλή φορολογία και οι πιεστικές ανάγκες εξυπηρέτησης των δυσβάσταχτων δανειών (κατά την περίοδο 1882 - 1892 η υπηρεσία του εξωτερικού δημόσιου χρέους απορρόφησε τα 30 - 35% των δαπανών) προκάλεσαν τόσο ευρεία λαϊκή δυσαρέσκεια όσο και οικονομικά αδιέξοδα και έφεραν στην εξουσία την κυβέρνηση Θ. Δηλιγιάννη. Αυτός ο τελευταίος εφάρμοσε δρακόντεια μέτρα λιτότητας, ήλθε σε ρήξη με τους κεφαλαιούχους επιβάλοντας στην Εθνική Τράπεζα την εξαγορά των δικαιωμάτων του Κράτους πάνω στα κέρδη της από την έκδοση νομίσματος και τραπεζογραμματίων, για 25 χρόνια, αρνήθηκε την πρανομιακή ίδρυση της «Τράπεζας του Κράτους», από γαλλικά κεφάλαια που μοιραία θα απορροφούσε όλα τα άλλα πιστωτικά ιδρύματα της χώρας και ήλθε αντιμέτωπος με διεθνή κερδοσκοπία απέναντι της δραχμής, που τελικά οδήγησε στην επίσημη κήρυξη του ελληνικού κράτους σε κατάσταση πτώχευσης το 1893 επί μιας τελευταίας κυβέρνησης του Χ. Τρικούπη.

Μέσα σε μια εβδομηκονταετία λοιπόν, ύστερα από τη μεγαλεώδη και

4. Κ. Βεργόπουλος, σ. c. s.

5. Η μέση ανά κάτοικο δημόσια δαπάνη πέρασε από 20,5 δρχ. την περίοδο 1833 - 1840 σε 52,5 δρχ. την περίοδο 1881 - 1890. Βλ. Κ. Τσουκαλά, Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος, Θεμέλιο, 1981, σελ. 47.

ηρωική προσπάθεια του εθνικού απελευθερωτικού αγώνα, ο ελλαδικός χώρος δέχθηκε τις προσδιοριστικές επιδράσεις τόσο των τάσεων που επικρατούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο όσο και των επιπτώσεων των εσωτερικών κοινωνικοοικονομικών δυνάμεων. Τη σύντομη αλλά υπεράνθρωπης προσπάθειας και γεμάτη υποσχέσεις περίοδο διακυβέρνησης του Ι. Καλοδιστρια - παρ' όλα τα σφάλματα που διέπραξε - διαδέχθηκε η μεγάλη περίοδος της Αντιβασιλείας και της Απόλυτης Μοναρχίας, όπου το ελληνικό έθνος έχασε πολύτιμο χρόνο στην πορεία του προς την ανόρθωση και την οικονομική ανάπτυξη. Ακολούθως, η διαμάχη των δύο αντίκαλων δυνάμεων υπό τους Χ. Τρικούπη και Θ. Δηλιγιάννη που στην ουσία δεν ήταν παρά η διαλεκτική σύγκρουση δύο αντίθετων κοινωνικοοικονομικών ροπών, του ανερχόμενου ιδιωτικού αστισμού και του αντιστεκόμενου κρατικού ή γραφειοκρατικού αστισμού η προσδιόρισε και τις περιπλέτειες της οικονομικής πολιτικής που ακολουθήθηκε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρεάδης Α.: Έργα, Αθήνα, 1939.

Βεργόπουλος Κ.: Κράτος και οικονομική πολιτική στον 19ο αιώνα, Εξάντας, 1978.

Δασκαλάκης Αρ.: Η ακίστευτη ιστορία των αγγλικών δανείων, άρθρο, Ο.Τ. φ. 930, 1972.

Δερτιλής Π.: Η δημοσιονομική πολιτική των πρώτων κυβερνήσεων και οι προϋπολογισμοί τους, άρθρο, Ο.Τ. φ. 930, 1972.

Δεσποτόπουλος Αλ.: Η εκπληκτική οικονομική πολιτική του Καλοδιστρια, άρθρο Ο.Τ., φ. 930, 1972.

Mouzelle N.: Modern Greece Facets of underdevelopment, London, 1978.

Piettre A.: Pensée économique et théories contemporaines, 6ème éd., Dalloz, 1973.

Σβορώνος Ν.: Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Θεμέλιο, 1981.

Τσουκαλάς Κ.Α.: Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος, Θεμέλιο, 1981.